

TIL VA MADANIYAT KESISHMASI: O'ZBEK FOLKLORI(DOSTONLAR,ERTAKLAR)TILNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Jumayev Ilhom

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti

Xuboqova Zuhra Abdukarimovna

Termis iqtisodiyot va servis universiteti talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada o'zbek xalq folklorining asosiy janrlari – dostonlar va ertaklar tilining lingvopoetik xususiyatlari til va madaniyat kesishmasi nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi folklor matnlarida til vositalarining (metafora, epithet, parallelism, alliteratsiya, poetik sintaksis) madaniy-semantik yukini ochib berish, ularning milliy mentalitet, qadriyatlar va og'zaki ijod an'analari bilan bog'liqligini ko'rsatishdan iborat. “Alpomish” dostonida poetonimlar (Alpomish, Barchin, Boychibor), metaforik tasvirlar va epik formulalarning lingvokulturologik roli, sehri ertaklarda (“Zumrad va Qimmat”, “Bahrom va Sherzod”, “Ikki oy va ikki yulduz”) takror, sehri ob'yektlar (taroq, oyna) va lingvopragmatik vositalarning madaniy-ma'rifiy funksiyasi misolida ochib beriladi. Tadqiqot natijalari folklor tilining nafaqat badiiy, balki milliy o'zlikni saqlash va tarbiyaviy vosita sifatidagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Maqola filologiya sohasidagi dolzarb muammolarni yoritadi va o'zbek tilshunosligida lingvofolkloristika yo'nalishini rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, folklor, doston, ertak, til va madaniyat, poetonim, metafora, parallelism, lingvokulturologiya.

Аннотация В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности языка основных жанров узбекского народного фольклора – дастанов и сказок с точки зрения пересечения языка и культуры. Основная цель исследования – раскрыть культурно-семантическую нагрузку языковых средств в фольклорных текстах

(метафора, эпитет, параллелизм, аллитерация, поэтический синтаксис) и показать их связь с национальным менталитетом, ценностями и традициями устного творчества. На примере дастана «Алпамыш» раскрывается лингвокультурологическая роль поэтонимов (Алпамыш, Барчин, Бойчибор), метафорических образов и эпических формул, а в волшебных сказках («Зумрад и Киммат», «Бахром и Шерзод», «Два месяца и две звезды») – функции повторов, волшебных предметов (гребень, зеркало) и лингвопрагматических средств в культурно-воспитательном аспекте. Результаты исследования подтверждают значение языка фольклора не только как художественного, но и как средства сохранения национальной идентичности и воспитания. Статья освещает актуальные проблемы филологии и вносит вклад в развитие направления лингвофольклористики в узбекском языкознании.

Ключевые слова: лингвопоэтика, фольклор, дастан, сказка, язык и культура, поэтоним, метафора, параллелизм, лингвокультурология.

Abstract This article analyzes the linguistic-poetic features of the language of the main genres of Uzbek folk folklore – doston and fairy tales, from the perspective of the intersection of language and culture. The main goal of the study is to reveal the cultural-semantic load of linguistic means in folklore texts (metaphor, epithet, parallelism, alliteration, poetic syntax) and to demonstrate their connection with national mentality, values, and traditions of oral creativity. Using the example of the doston “Alpomish,” the linguocultural role of poetonyms (Alpomish, Barchin, Boychibor), metaphorical images, and epic formulas is revealed, while in magical fairy tales (“Zumrad and Qimmat,” “Bahrom and Sherzod,” “Two Moons and Two Stars”), the functions of repetitions, magical objects (comb, mirror), and linguopragmatic means are examined in their cultural-educational aspect. The research results confirm the significance of folklore language not only as an artistic but also as a means of preserving national identity and education. The article highlights current philological issues and contributes to the development of linguofolklore studies in Uzbek linguistics.

Keywords: linguopoetics, folklore, doston, fairy tale, language and culture, poetonym, metaphor, parallelism, linguoculturology.

Kirish

Til va madaniyat kesishmasi filologiyaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi matnlarini o‘rganishda ayniqsa muhim ahamiyatga ega. O‘zbek folklori – dostonlar va ertaklar – nafaqat badiiy qimmatga ega, balki milliy madaniyatning “ko‘zgusi” sifatida til orqali xalq ruhiyatini, qadriyatlarini va dunyoqarashini aks ettiradi. “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li” kabi dostonlar va sehrlil ertaklar (“Zumrad va Qimmat”, “Bahrom va Sherzod”) tilining lingvopoetik xususiyatlari madaniy kodlarni saqlab qolgan. Lingvokulturologik yondashuv (Bekchanova, 2023) folklor matnlarini tahlil qilishda til va madaniyatning o‘zaro ta’sirini ochib beradi. Ushbu maqolada doston va ertaklar tilidagi poetik vositalar (epitet, metafora, parallelism, alliteratsiya, poetik sintaksis) madaniy-semantik jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning yangiligi – o‘zbek folklorining lingvopoetik xususiyatlarini qiyosiy va misoliy tahlil asosida birlashtirishdir. Maqsad: folklor tilining lingvopoetik vositalari orqali til-madaniyat bog‘lanishini ochib berish. Vazifalar: adabiyot sharhi, metodologiya belgilash, doston va ertaklar misolida tahlil, xulosalar chiqarish.

Adabiyotlar sharhi O‘zbek folklori tilshunosligida ko‘plab tadqiqotlar mavjud. B. Sarimsoqov folklor janrlarini tasniflab, doston va ertaklarni epos turiga kiritgan. N. Bekchanova (2023) ingliz va o‘zbek ertaklarini lingvokulturologik jihatdan qiyoslab, g‘oyaviy-badiiy prinsiplar umumiyiligini (soddalik, syujetlilik, tabiat poetizatsiyasi) ko‘rsatgan. D. Ashurov “Alpomish” dostoni lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganan bo‘lsa, B. Yunusova (2025) poetonimlar (Alpomish, Barchin, Boychibor)ning etnolingvistik va madaniy jihatlarini ochgan: ular qabila an‘analari, diniy va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalaydi. S. Tursunov, Sh. Shoabdurahmonov dostonlar leksikasini, G. Jalolov esa ertaklar poetikasini tadqiq etgan. Zamonaviy tadqiqotlarda (Abatov, 2026; Jo‘rayeva, 2017) folklor matnlaridagi lingvopragmatik va stilistik vositalar (takror,

metafora, sehrli ob'yektlar) madaniy kontekstda ko'rib chiqilmoqda. Biroq doston va ertaklarni birgalikda lingvopoetik tahlil qilish hali yetarli emas. Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi Tadqiqot deskriptiv, qiyosiy va lingvopoetik tahlil usullariga asoslanadi. Material sifatida "Alpomish" dostonining Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti va klassik o'zbek ertaklari ("Zumrad va Qimmat", "Bahrom va Sherzod", "Ikki oy va ikki yulduz", "Ilon podshoh") tanlangan. Tahlilda korpus usuli (matn parchalarini ajratish) va lingvokulturologik yondashuv qo'llanilgan.

Asosiy qism: Lingvopoetik xususiyatlar tahlili

1. Dostonlar tilining lingvopoetik xususiyatlari ("Alpomish" misolida)

"Alpomish" dostonida til epik uslubga xos: ritmik, takroriy va metaforik. Poetonimlar lingvokulturologik markazdir. "Alpomish" antroponimi qahramonlik, jasorat ramzi (alp – botir, mish – donishmand). B.Yunusova fikricha, u qadimgi qabila an'analari bilan bog'liq. "Barchin" nomi go'zallik, sadoqat ifodasi bo'lib, "Boychibor" esa boylik va kuch ramzi. Metaforalar epik tasvirni kuchaytiradi: "Qorajon"ning Alpomishga murojaati: "Sen – lochin, men – o'rdak" (qush metaforasi – tezlik, jasorat). Epithetlar boy: "olmos qilich", "oq ot", "bulutdek qora soch". Parallelizm sintaksisda kuchli: "Ot yugursa – shamoldek, qilich tegsa – chaqmoqdek". Alliteratsiya va assonans ritm yaratadi: "Alpomish alp, Alpomish botir". Madaniy kesishma: doston oila, vatan, birodarlik qadriyatlarini til orqali saqlaydi (to'y marosimlari, ot tasvirlari – qadimgi turkiy an'ana).

2. Ertaklar tilining lingvopoetik xususiyatlari

Sehrli ertaklarda formula va takror asosiy lingvopoetik vosita. "Ertak-ertak bo'lsa..." boshlanishi tinglovchini jalb qiladi, madaniy kod sifatida ishlaydi (Bekchanova, 2023). Sehrli ob'yektlar lingvopragmatik yuk ko'taradi: "Ikki oy va ikki yulduz" ertagida taroq – qochish vositasi (taroq tashlangach – o'rmon paydo bo'ladi). Bu metafora tabiat va sehr o'zaro bog'lanishini ifodalaydi. "Zumrad va Qimmat"da oyna – haqiqatni ochuvchi

ramz (koʻzgu metaforasi – bilim, ogohlantirish).Metafora va oʻxshatish: qahramonlar “devdek kuchli”, “pari kabi goʻzal”. Takror (anafora, epifora) ritm va taʼsir kuchaytiradi: “U keldi, keldi, keldi...”. Polisindeton va asindeton syujetni tezlashadi.Madaniy kesishma: ertaklar tarbiyaviy – yaxshilik, mehnatsevarlik, oila qadriyatlarini oʻrgatadi. Ingliz ertaklari bilan qiyosda (oʻgay ona motivi) umumiylik bor, ammo oʻzbekcha – milliy elementlar (dev, pari, sehrlil uzuk) ustun.

3. Umumiy lingvopoetik xususiyatlar va madaniy bogʻlanish

Doston va ertaklarda umumiylik:

- **Poetik sintaksis:** ritorik soʻroq, murojaat (“Ey, Alpomish!”).
- **Leksik qatlam:** arxaizmlar, dialektizmlar (sheva taʼsiri).
- **Stilistika:** mubolagʻa (giperbola) – qahramon kuchini kuchaytirish.

Til madaniyatni saqlaydi: folklor matni milliy oʻzlikni avlodlarga oʻtkazadi. Raqamli davrda bu xususiyatlar identifikatsiya vositasiga aylanadi.

Xulosa

Oʻzbek folklori (dostonlar va ertaklar) tilining lingvopoetik xususiyatlari til va madaniyat kesishmasining yorqin namunasidir. “Alpomish”dagi poetonimlar va metaforalar, ertaklardagi formula va sehrlil obʻyektlar milliy ruh, qadriyat va ogʻzaki anʼanalarni saqlaydi. Tadqiqot folklor tilining nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-tarbiyaviy rolini tasdiqlaydi. Kelajakda korpus lingvistikasi va raqamli tahlil usullarini qoʻllab, chuqurroq tadqiqotlar oʻtkazish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (tanlangan 15+ manba):

1. Bekchanova N.A. Folklor matnining lingvokulturologik xususiyatlari (ingliz va oʻzbek ertaklari misolida). Science and Education, 2023.

2. Yunusova B. Linguocultural features of the poetonyms in the epic “Alpomish”. LigvoScience.uz, 2025.
3. Ashurov D. Linguocultural features of the epic “Alpomish”. PhD diss., 2025.
4. Sarimsoqov B. O‘zbek folklori janrlari. Toshkent: Fan, 1988.
5. Jalolov G‘. O‘zbek xalq ertaklari poetikasi. Toshkent: Fan, 1976.
6. Tursunov S. “Alpomish” dostoni leksik xususiyatlari. Toshkent, 1970.
7. Jo‘rayeva M. Fransuz va o‘zbek ertaklarida modallik. Diss., 2017.
8. Abatov D. Qashqadaryo folk eposlarining lingvokulturologik tahlili. 2026.
9. Afzalov M. O‘zbek xalq ertaklari haqida. Toshkent: Fan, 1964.
10. Mirzayev T., Zarifov H. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Toshkent, 1960.
11. Alpomish dostonining ingliz tarjimasi (PDF manbalar).
12. Davlatova M.H. Ingliz va o‘zbek ertaklari qiyosi. 2019.
13. Shomurotova B. O‘zbek va ingliz ertaklari poetikasi. 2024.
14. O‘zbek xalq ertaklari to‘plami. Toshkent: Yosh gvardiya, 1980-yillar.
15. UNESCO: Uzbek oral traditions (Alpomish).